

UN CAZ DE INTERFERENȚĂ ÎNTRE O INTEROGAȚIE RETORICĂ ȘI O PROLEPSĂ ÎN DISCURSUL PARLAMENTAR

CEZAR BĂLĂȘOIU¹

Facultatea de Litere
Universitatea din București

A CASE OF INTERFERENCE BETWEEN A RHETORICAL QUESTION
AND A PROLEPSIS IN THE PARLIAMENTARY SPEECH

Abstract

The rhetorical question and the prolepsis are part of the "toolkit" of any speaker, both of which have a pronounced agonistic character. The speaker uses a rhetorical question in order to make his opponent mentally recognize the obviousness of the implicit answer and accept its validity; at the same time, through prolepsis he anticipates a possible counterargument and offers an answer. These rhetorical devices help the speaker to control the communication flow both upstream and downstream. This concern, however, may produce interesting interference, such as that in which a rhetorical question merges with a prolepsis, giving rise to a hybrid figure, which may create problems of encoding and decoding illocutionary force, with direct effects on the argumentative configuration of the discourse.

Keywords: rhetorical question; prolepsis; anticipative interlocutive dialogism

¹ **Cezar Bălășoiu** este lector în cadrul Departamentului de Lingvistică al Facultății de Litere, Universitatea din București. Doctor în Filologie din 2003, cu teza *Discursul raportat în textele dialectale românești*. Predă cursuri de istorie a limbii române, introducere în pragmatică și discurs raportat. Volume publicate: *Probleme ale discursului raportat*, București, Editura Universității din București, 2017, *Elemente de istorie a limbii române*, București, Editura Universității din București, 2018; e-mail: caesar@gmail.com.

1. Observații preliminare

Discursul parlamentar este un subgen al discursului politic căruia i-au fost revelate caracteristici histrionice și agonistice, el fiind descris, pe de o parte, cu termeni precum *dramatism*, *emoție*, *artificiu*, *spectacol*, iar pe de alta ca fiind o *confruntare* în care participanții utilizează *strategii* și dau dovadă de spirit *combativ* pentru a-și asigura *victoria*. Aceste trăsături apar mai estompate în manifestările consensuale ale discursului parlamentar și mai evidente în cele confruntative ale acestuia, care sunt și mai frecvente; deoarece „scopul final al dialogului parlamentar este să determine audiența să acționeze într-un anumit mod în privința unor probleme din viața reală” (Ilie 2006: 190), „dialogul confruntativ parlamentar este adesea o formă de concurs *win-lose*, menit să proclame un câștigător și să elimine un învins” (Ilie 2003b: 31).

În interacțiunea parlamentară, cercetările de până acum au relevat caracterul histrionic pe care îl au structura accesului la cuvânt și sistemul intervențiilor (Ilie 2003b: 39) sau caracterul agonistic al întrebărilor (Ilie 2015: 9-10), al întrebărilor retorice (Ilie 2003b: 42), al comentariilor parentetice retorice (Ilie 2003b: 43-45, Ilie 2003c) sau al atribuirii retorice a intenției (Ilie 2003a: 86-87), printre altele.

Articolul de față își propune să prezinte un caz de interferență apărut prin utilizarea simultană în aceeași frază a întrebării retorice și a prolepsei, două dispozitive care fac parte din „trusa de unelte” a oricărui orator, și să discute consecințele acestei interferențe asupra amalgamării rezultate și a structurii argumentative a discursului din care face parte.

Am extras exemplele din antologia *Discursuri și dezbateri parlamentare*, coordonată de Gh. Buzatu (1939-2013), volum care strânge 78 de discursuri parlamentare considerate relevante pentru perioada 1864-2004, interval care acoperă aproape 100 de ani de discurs parlamentar românesc (1864-1947 și 1990-2004).

2. Întrebarea retorică

Din punct de vedere pragma-retoric, „o întrebare retorică este o întrebare folosită drept afirmație provocatoare, pentru a transmite

angajamentul vorbitorului față de răspunsul implicit al acesteia, cu scopul de a-l determina pe destinatar să recunoască mintal evidența acestui răspuns și să accepte, verbal sau non-verbal, validitatea sa” (Ilie 1994: 128); ea poate fi descrisă succint ca având „forța ilocuționară a unei întrebări și efectul perlocuționar al unei afirmații” (Ilie 2015: 4).

Ilie (1994) inventariază următoarele cinci trăsături distinctive ale întrebărilor retorice:

1. discrepanța dintre formă și funcție (au formă interogativă, dar funcție asertivă);
2. schimbul de polaritate dintre întrebare și răspunsul implicat (întrebările retorice cu formă negativă implică un răspuns pozitiv și invers);
3. caracterul implicit și exclusiv al răspunsului;
4. angajamentul vorbitorului față de răspuns;
5. caracterul multifuncțional al acestora (capacitatea de a avea funcții suplimentare: reproș, avertisment, obiecție, promisiune, acuzație etc.) (Ilie 1994: 45-46).

Oprindu-se asupra unei forme de dialog parlamentar specifice Parlamentului britanic, *Question Time*, Ilie (2003b) remarcă faptul că întrebările adresate de parlamentari membrilor guvernului și, printre acestea, întrebările retorice, își revelă „două aspecte esențial histrionice (...) prin forța lor provocatoare și tonul lor ironic”, precum și caracterul agonistic, prin faptul că „sunt folosite în mod frecvent ca strategii de selectare, atacare și contraatacare a adversarilor politici” (Ilie 2003b: 42).

3. Prolepsa

Prolepsa este una dintre figurile dialogismului interlocutiv anticipativ. Termenul *figură* are aici înțelesul pe care Bres *et al.* (2016) îl dau sintagmei *sequential pattern* și trimite la microdialogurile ce apar în interiorul unei singure mișcări dialogale și care se pot manifesta sub patru forme: prolepsa, integrarea, elipsa și ecoul.

Structura la care ne referim apare, prin urmare, în *dialog* (și monolog), dar ea este manifestarea unui efort *dialogic*, reamintindu-ne că *dialogal* este discursul definit printr-un *circuit de schimb*, cu destinatar

concret și posibilitatea ca acesta să devină locutor (Kerbrat-Orecchioni 2005: 16), în timp ce *dialogic* este „un discurs cu *structură de schimb*, ai cărui constituenți imediați sunt legați prin funcțiile ilocutorii de inițiere și reacție” (Roulet *et al.* (eds.) 1985: 60, subl. noastră)².

Bres/Nowakowska (2011) și Bres *et al.* (2016) arată că structura de schimb dialogică are trei constituenți, organizați după cum urmează:

[x] – enunțul locutorului;

[y] – enunțul atribuit receptorului de către locutor, ca posibil răspuns la [x];

[z] – enunțul locutorului, ca răspuns la [y].

4. Un caz de interferență

Între acești constituenți pot apărea diferite relații; unul dintre modelele secvențiale concrete care iau naștere în felul acesta este prolepsa, figură în care [y] are forma unui discurs raportat:

(1) [„Dacă va învinge Germania, legea va fi stăpânirea pumnului de fier, domnia singurului popor ales de Dumnezeu; dacă vor învinge ceilalți – și vor învinge – legea va fi legea dreptății, ca să se bucure toți de binefacerile civilizațiunii. (*Aplauze prelungite*). Aceasta e problema.]_x [Dar, o să-mi ziceți: Ce? Va dispărea Germania?]_y [Dar cine se gândește la aceasta? Poate însă, și trebuie, să dispară Austria.]_z (*Aplauze*)” (Take Ionescu, Cameră, 16-17/29-30.XII.1915, 137);

(2) „Ceea ce, însă, vreau să spun este faptul, și o spun ca specialist, și îmi exprim satisfacția în acest sens și mulțumirea, și-i felicit pe toți cei care au contribuit, este faptul că [noi, românii]_x, și este un proces istoric în care suntem și noi angrenați ca neam și ca țară, ca Parlament, ca specialiști, ca oameni politici, [am reușit]_x, [sigur că s-ar putea să se spună că, mă rog, folosesc vorbe mari]_y [dar am reușit, totuși]_z [să dăm un exemplu prin modul în care am gândit revizuirea Constituției.”]_x (A. Iorgovan, Senat, 25.VIII.2003, 764).

Caracteristic pentru discursul parlamentar este efortul pe care vorbitorul îl depune pentru a controla ambele sensuri ale fluxului de comunicare: el privește atât spre *amonte*le fluxului de comunicare (adică

² Pentru distincții importante privind fenomenul dialogismului, vezi, de asemenea, Bres/Nowakowska 2006.

spre ce a fost deja spus de către alții), cât și spre *avalul* acestuia, adică spre toate nelămuririle, întrebările, obiecțiile etc. pe care le-ar putea primi în legătură cu ceea ce tocmai spune (am împrumutat termenii *aval* și *amonte* de la Ștefănescu 2018: 421).

Internalizarea dialogului extern situat în aval și care se află, în momentul desfășurării discursului, doar în domeniul potențialului produce modificări în structura discursului care îl găzduiește și are ca efect imediat ridicarea unei scene pe care își spun replicile cei doi enunțiatori³ proiectați de către locutor: „faptul că vorbitorul ia în considerare un contraargument produce modificări specifice în structura dialogică a discursului, transformându-l în *scena interioară* a unui eveniment și punând într-o lumină nouă chiar obiectul discursului, descoperindu-i fațete noi, inaccesibile discursului monologic” (Bakhtin 1999: 197, subl. noastră).

Aceasta înseamnă că prolepsa este histrionică prin chiar natura ei; în plus, ea are și o latură agonistică pe care trebuie să o evidențiem. Atunci când este angajat într-un dialog extern, oratorul îi oferă interlocutorului său un răspuns, așa cum o face un actor pe scenă, iar relația dintre cei doi este, din punct de vedere dialogal, perfect simetrică. Nu la fel se întâmplă într-o relație dialogică, deoarece, atunci când anticipează o obiecție, o nelămurire sau o întrebare și îi dă acesteia glas, atribuind-o unui adversar de opinii, oratorul o montează într-un cadru, în care ea este precedată și urmată de propriile lui replici. Acum, vorbitorul nu mai este doar actorul care tocmai își spune replica (trăsătură histrionică), el se substituie totodată autorului textului dramatic: anticipează o intervenție posibilă, îi inventează o formă, o atribuie unui oponent, îi dă un răspuns, apoi o elimină din scriptul aceluia (trăsătură agonistică).

Întrebarea retorică și prolepsa își probează caracterul combativ prin aceea că ambele sunt mijloace prin care oponentul este privat de reacția sa legitimă de răspuns – un răspuns pe care întrebarea retorică îl

³ Un *enunțiator* este o ființă discursivă căreia i se atribuie un punct de vedere. Ființele discursive sunt „imagini ale « persoanelor » care populează discursul, create de către locutor” (Nølke 2009: 81).

conține implicit și pe care prolepsa îl anticipează (dovedindu-l previzibil), îi închide calea de atac și îl elimină din planul dialogal.

Ce se poate întâmpla, însă, atunci când vorbitorul dorește să cumuleze în aceeași frază virtuțile combative ale întrebării retorice și ale prolepsei? În cele ce urmează suntem interesați de modul în care cele două modalități de atac fuzionează, un caz mai complex, la care se ajunge din cauză că vorbitorul urmărește în același timp să excludă din discuție o opinie contrară, subliniind (printr-o întrebare retorică) evidența faptului că respectiva opinie nu se poate susține, și să anticipeze (prin prolepsă) căi diferite de atacare a afirmației implicate în întrebarea retorică. Acest caz este ilustrat în (3):

(3) „(...) admirațiunea pe care lumea toată (...) a adus-o armatei noastre (...) este așa de mare, încât constituie cea mai zdrobitoare dezmințire și dezavuare ce se poate face învinuirii nesocotite și pătimase ce s-a produs în ultimul timp până și de la tribuna Parlamentului, că noi am fi pornit la război și am fi adus aportul nostru aliaților cu o armată nepregătită. (Aplauze).

3.1. *Cum, d-lor, credeți dv. că cei doi ani de așteptare până când am intrat în război au fost determinați de necesitatea pregătirii armatei sau de necesitatea altei pregătiri, anume aceea a aliaților pentru recunoașterea și asigurarea tuturor drepturilor noastre naționale?! (Aplauze).*

D-l Al. Constantinescu: Numai tratările cu Torontalul au durat șase luni!

3.2. *D-l Vespasian I. Pella: Dar ce pregătire se mai putea face armatei în cursul acestor doi ani de neutralitate? Căci nu se poate pune în discuțiune o asemenea pregătire înainte de august 1914, data când a izbucnit războiul mondial!*

Gândiți-vă că, îndată ce a început războiul la 1914, turcii au închis Dardanelele și altă cale deschisă cu Apusul noi nu mai aveam decât prin Rusia. Or, în ce stare de debandadă se găsea imperiul moscovit noi am putut constata când, chiar după intrarea noastră în război alături de ruși, materialele noastre de război și tot armamentul comandat în Franța rătăceau încă prin stațiile îndepărtate ale marelui imperiu țarist.

3.3. *Dar poate voiți să vorbiți de pregătirea militară, așa zisă instructivă a trupelor?*

A! D-lor, în această privință, nu vom putea găsi cuvinte pentru a exprima de-ajuns omagiul meritat ofițerilor noștri, ai acestui corp de elită al oștirii noastre, începând de la cel mai înalt comandant și sfârșind cu cel mai modest ofițer, care toți laolaltă și fiecare în parte au dat dovezi strălucite de admirabile aptitudini militare, de desăvârșite cunoștințe tehnice și strategice, o completă erudițiune, egală, a corpului ofițeresc, cu a celor mai instruite și educate armate din Apusul civilizat. (Aplauze).

3.4. *Dar poate voiți să vorbiți de altă pregătire, anume de pregătirea sufletească a armatei?*

Ei bine, această pregătire nu se face cu zilele, cu lunile, nici măcar cu anii.”
(Vespasian I. Pella, Senat, 29.XII.1919, 237-238).

Emitentul acestui discurs susține opinia că armata română a intrat pregătită în Primul Război Mondial și că și-a făcut exemplar datoria. El admite de la început că vorbește împotriva celor care susțin contrariul și folosește două întrebări retorice (3.1 și 3.2), pentru a se distanța net de opinia adversarilor și pentru a obține adeziunea sălii. Vorbitorul nu se ocupă, însă, doar de afirmațiile făcute în amonte dezbaterii acestei probleme, ci dorește să le anticipeze și pe cele care ar putea urma.

Acest lucru se întâmplă în întrebările de sub 3.3 și 3.4, în care *poate voiți să vorbiți* admite posibilitatea unei intervenții, fără a-i cita însă conținutul (căci sintagmele *pregătirea instructivă* și *pregătirea sufletească* indică doar temele unei posibile intervenții, nu citează intervenția în sine).

Ce se poate observa imediat este că 3.3 și 3.4 nu pot fi înțelese decât prin relație cu 3.2 (*Dar ce pregătire se mai putea face armatei în cursul acestor doi ani de neutralitate?*), care este o întrebare retorică autentică. Cele două întrebări amintite nu au însă o natură tot atât de limpede. Ele sunt construcții hibride, în care prolepsa și întrebarea retorică își alterează reciproc trăsăturile distinctive.

Prima dintre trăsăturile întrebărilor retorice, discrepanța dintre formă și funcție, nu se regăsește neatinsă în 3.3 și 3.4. Acestea moștenesc forma interogativă a întrebării retorice 3.2, dar funcția asertivă a acesteia (legată de *certitudinea* informației vehiculate, față de care vorbitorul se angajează) este diminuată de segmentul *poate voiți să vorbiți*, care introduce ideea de *probabilitate* și lasă deschisă calea unui răspuns afirmativ din partea oponentului. Ambele întrebări discutate ar fi fost retorice dacă ar fi avut forma: *Dar se poate vorbi altfel decât laudativ despre pregătirea armatei?*

Schimbul de polaritate dintre întrebare și răspunsul implicat nu se aplică în niciuna dintre cele două întrebări în cauză, pentru că el depinde de satisfacerea primei condiții, a discrepanței dintre formă și funcție.

Întrebările de sub 3.3 și 3.4 nu au un răspuns unic și exclusiv, din moment ce fiecare dintre ele implică atât „nu se poate pune în discuție pregătirea armatei române”, cât și „nu se poate vorbi decât laudativ despre

pregătirea armatei române”. În timp ce prima dintre aceste implicaturi este dezvoltată direct de întrebarea retorică *Se poate însă pune în discuție pregătirea armatei române?*, cea de-a doua este evident una dezvoltată de o prolepsă, prin care locutorul anticipează că oponentii săi ar avea intenția contrară, de a vorbi *peiorativ* despre pregătirea armatei române.

Construcția complicată a celor două întrebări și faptul că fiecare comportă un dublu răspuns are repercusiuni asupra modului în care vorbitorul își manifestă angajamentul față de răspuns. Problemele de construcție ale figurii hibride obținute prin interferența întrebării retorice cu prolepsa generează două contradicții în traficul informațional dintre vorbitor și auditoriu:

- (a) la nivelul răspunsului pe care îl așteaptă: prin prolepsă, vorbitorul admite posibilitatea unui contraargument; prin întrebarea retorică, el arată că orice contraargument este exclus;
- (b) la nivelul răspunsului pe care îl oferă: ceea ce afirmă întrebarea retorică 3.2 este că o pregătire nu era posibilă. Intenția celorlalte două întrebări, 3.3 și 3.4, este să transmită că o astfel de pregătire nu era necesară. Dar problema posibilității unei pregătiri se pune numai dacă și după ce se ajunge la concluzia că acea pregătire este și necesară.

Probleme asemănătoare apar și dacă cercetăm trăsăturile proleptice ale celor două întrebări în cauză. Se observă imediat că 3.3 și 3.4 nu sunt cazuri autentice de prolepsă, pentru că nu realizează *modelul indirect* de transmitere a informațiilor, specific prolepsei. Aceasta este o figură a cărei structură implică un microdialog intern, pe care A îl folosește pentru a intra într-un dialog extern cu B. Altfel spus, A se folosește de relația $[x] \leftarrow [y]$ (*La acestea, cineva mi-ar putea spune că...*), pentru a permite relația $[y] \leftarrow [z]$ (*Dar la o asemenea obiecție eu răspund că...*). În 3.3 și 3.4 însă, locutorul se adresează *direct* oponentilor săi: $Loc \rightarrow Int$ (*Dar poate voiți să vorbiți de...*). Prin această construcție, vorbitorul admite (mimând forma unei prolepse) că oponentii săi ar putea vorbi despre X, doar pentru a sublinia că nu se poate vorbi decât într-un singur fel despre X (mimând efectul unei întrebări retorice). Altfel spus, vorbitorul admite posibilitatea unei opinii diferite de a sa și totodată o pune retoric sub semnul întrebării.

Întrebarea 3.2 conține o incongruență logică („nu se puteau face pregătiri înainte de 1914 pentru că din 1914 turcii au închis Dardanelele”);

În 3.3 vorbitorul afirmă că *nu vom putea găsi cuvinte pentru a exprima de-ajuns omagiul meritat etc.*, care continuă și completează un *argumentum ad populum* anterior: *admirațiunea pe care lumea toată a adus-o armatei noastre este așa de mare etc.* – argument care implică „nu poate fi criticată o armată pe care toată lumea o laudă”. În 3.4 apare o *petitio principii*: *această pregătire (a moralului) nu se face cu zilele, cu lunile, nici măcar cu anii*, implicatura fiind „o armată sau are moral, sau nu are” (și deci „moralul nu este ceva ce poate fi pregătit”). Aceste argumente implică emoții și fac apel la solidaritatea de grup: „armata română a fost lăudată de aliați”, „armata română avea un moral ridicat și nu avea nevoie de pregătirea acestuia” (presupunând că acesta ar putea fi pregătit) și, eventual (și pe cale de consecință), „pregătirea materială este secundară”. Dacă în cazul întrebărilor retorice „aliniera auditorilor la evaluarea și poziționarea oratorului apare ca de la sine înțeleasă” (Ionescu-Ruxăndoiu 2018: 347), acest lucru nu mai este atât de clar aici, iar vorbitorul trebuie să recurgă la argumente falacioase.

5. Concluzii

Preocuparea de control în amonte și în aval poate produce interferențe interesante, cum este cea în care o întrebare retorică fuzionează cu o prolepsă, dând naștere unei figuri hibride. Interferența pe care am discutat-o aici generează probleme de codare a forței ilocuționare, iar vorbitorul trebuie să clarifice forțele ilocuționare și să formuleze explicit răspunsul „corect”, sarcină de care se achită apelând la diferite sofisme, pe puterea cărora contează. Apariția figurii examinate aici este un simptom, în plan argumentativ, al problemelor cu care se confruntă un vorbitor care încearcă să denatureze adevărul⁴. Cazurile de interferență

⁴ Campania din 1916 a fost una dezastruoasă pentru armata română, aceasta fiind înfrântă de forțe germane și austro-ungare semnificativ inferioare numeric, una dintre principalele cauze (alături de incompetența, impostura și lașitatea unei părți a conducerii) fiind lipsa de adecvare a pregătirii și dotării trupelor pentru tipul de război purtat. Campania din 1917 a fost una de succes, după ce armata a fost reorganizată și instruită pe baze moderne, a beneficiat de schimbări importante în eșalonul militar de conducere și de sprijinul substanțial al Misiunii Militare Franceze.

precum cel prezentat aici sunt, alături de erorile de argumentație, soluții de argumentare a unei opinii care nu poate fi sprijinită de dovezi.

SURSE

Buzatu, Gh. (coord.), 2011, *Discursuri și dezbateri parlamentare (1864-2004)*, București, Mica Valahie.

BIBLIOGRAFIE

- Bakhtin, M.M., 1999 [1984], *Problems of Dostoevsky's Poetics*, Minneapolis/London, University of Minnesota Press.
- Bres, J., Al. Nowakowska, 2006, „Dialogisme: du principe à la matérialité discursive”, în L. Perrin (ed.), 2006, *Le sens et ses voix. Dialogisme et polyphonie en langue et en discours*, Metz, Université de Metz, pp. 21-48.
- Bres, J., Al. Nowakowska, 2011, „Sourire de chat... sans chat. Discours rapporté et dialogisme interlocutif anticipatif. Mais pourquoi donc faire parler l'autre alors qu'il n'a rien dit?”, în A. Jaubert, J. M. López Muñoz, S. Marnette, L. Rosier, C. Stolz (eds.), 2011, *Citation I. Citer à travers les formes. Intersémiotique de la citation*, Louvain-la-Neuve, Harmattan-Academia, pp. 165-179.
- Bres, J., Al. Nowakowska, J.-M. Sarale, 2016, „Anticipative Interlocutive Dialogism: Sequential Patterns and Linguistic Markers in French”, în *Journal of Pragmatics*, 96, pp. 80-95.
- Ilie, C., 1994, *What Else Can I Tell You? A pragmatic Study of English Rhetorical Questions as Discursive and Argumentative Acts*, Stockholm, Almqvist&Wiksell sInt.
- Ilie, C., 2003a, „Discourse and Metadiscourse in Parliamentary Debates”, în *Journal of Language and Politics*, 1(2), pp. 269-291.
- Ilie, C., 2003b, „Histrionic and Agonistic Features of Parliamentary Discourse”, în *Studies in Communication Sciences*, 3 (1), pp. 24-53.
- Ilie, C., 2003c, „Parenthetically Speaking: Parliamentary Parentheticals as Rhetorical Strategies”, în M. Bondi, S. Stati (eds.), 2003, *Dialogue Analysis 2000: Selected Papers from the 10th IADA Anniversary Conference*, Bologna 2000, Tübingen, Max Niemeyer, pp. 253-264.
- Ilie, C., 2006, „Parliamentary Discourses”, în K. Brown (ed.), 2006, *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition, vol. 9, Oxford, Elsevier, pp. 188-196.
- Ilie, C., 2015, „Question and Questioning”, în K. Tracy, C. Ilie, T. Sandel (eds.), 2015, *The International Encyclopedia of Language and Social Interaction*, Chichester, West Sussex, UK/Malden, MA, USA, Wiley Blackwell, pp. 1-15 (e-print).

- Ionescu-Ruxăndoiu, L., 2018, „Plurivocalitate și perspectivare”, în L. Ionescu-Ruxăndoiu, M.-V. Constantinescu (eds.) 2018: 341-349.
- Ionescu-Ruxăndoiu, L., M.-V. Constantinescu (eds.), 2018, *Discursul parlamentar românesc (1866-1938). O perspectivă pragma-retorică*, București, Editura Universității din București.
- Kerbrat-Orecchioni, C., 2005, *Le discours en interaction*, Paris, Armand Colin.
- Nølke, H., 2009, „Types d’êtres discursifs dans la ScaPoLine”, în *Langue Française*, 164, pp. 81-96.
- Roulet, E., A. Auchlin, J. Moeschler, C. Ruttabel, M. Schelling (eds.), 1985, *L’articulation du discours en français contemporain*, Berne, Peter Lang.
- Ștefănescu, A., 2018, „Forme de interacțiune comunicativă. Cadre și practici de comunicare. Imaginea oratorului politic”, în L. Ionescu-Ruxăndoiu, M.-V. Constantinescu (eds.) 2018: 406-444.